

Greenports als landschap

Eindrapport: maart 2006

Architectuur Lokaal, Dirk Bergvelt

Inleiding

Nederland kent een aantal concentraties van tuinbouwbedrijven die door hun clustering en aansluiting op vervoersstromen in staat zijn om ook op internationale schaal een rol van betekenis te spelen. Hun succes hangt af van de inzet van ondernemers, maar ook de overheid speelt een belangrijke rol, bij voorbeeld via de infrastructuur van wegen en (lucht)havens. De rijksoverheid bevordert in aansluiting op de historisch gegroeide ruimtelijke patronen een verdere concentratie van de tuinbouw in de zogenaamde Greenports. Als belangrijke stap naar realisatie van de Greenports publiceerden vertegenwoordigers van overheden en bedrijfsleven in juni 2005 het Manifest Strategische Agenda Greenports Nederland. Omdat oplossing van vervoersproblemen een voorwaarde is voor succes, nodigde LNV de Greenports eerder al uit om mee te werken aan een project van LNV met WUR (Wageningen) om te komen tot een gedeelde agenda van overheid en bedrijfsleven voor infrastructuur. De hoofdlijnen van het rijksbeleid rond dit onderwerp zijn vastgelegd in de Nota Ruimte en de Agenda Vitaal Platteland. De hierbij horende uitvoeringsnota, het Actieprogramma Ruimte en Cultuur (ARC), vermeldt het voornemen om ontwerpateliers te organiseren rond de Greenports. Daarmee wil het rijk stimuleren dat vormgeving en ruimtelijke kwaliteit in planvorming en uitvoering het noodzakelijke gewicht krijgen. LNV steunt de uitvoering van het project 'Greenports als landschap' door Architectuur Lokaal als aanvulling op dergelijke al lopende trajecten. Voor Architectuur Lokaal past het project in het beleidsplan 2005-2008 en bij de doelstelling om de samenwerking van opdrachtgevers en ontwerpers te stimuleren. In dit geval gaat het om opdrachtgevers van agribusinesscomplexen en om het besef bij deze opdrachtgevers dat zij belang hebben bij een goed ontwerp. Dat kan alleen worden bereikt door aan te sluiten bij lokale agenda's en de prioriteiten van de beslissers ter plekke: ondernemers en bestuurders. In de Greenports speelt de aloude architectonische opgave om te komen tot een functioneel en aantrekkelijk ontwerp met toekomstwaarde. Het samenspel van 'overheid' en 'markt' bepaalt de toekomst van glastuinbouw in Nederland. Om dit beter in beeld te krijgen is in deze verkenning ingezoomd op de Greenports Venlo (Klavertje 4) en Westland (met inbegrip van de Zuidplaspolder). Agriport A7 wordt genoemd als voorbeeld van andere agrologistieke knooppunten binnen de Greenport Nederland. Nagegaan is, of vormgeving en ruimtelijke kwaliteit interessante thema's zijn voor beslissers in deze gebieden. Op basis hiervan kan worden aangegeven, welke mogelijkheden er zijn tot het stimuleren van opdrachtgevers en ontwerpers om de ruimtelijke kwaliteit van de Greenports te verbeteren.

Beleidscontext

Als er vanuit het ARC impulsen worden gegeven aan het ontwerp van de Greenports, moeten die een plaats krijgen naast andere acties rond dit onderwerp. Daarom is het zaak te verhelderen welke rol het rijk hierbij speelt en welke contacten er zijn tussen de betrokken partijen. Dit gebeurde door literatuuronderzoek en interviews met sleutelfiguren binnen LNV¹. Volgens de regering vertegenwoordigen de Greenports een nationaal belang. Een van de uitvoeringsdoelstellingen van de Nota Ruimte is: *behoud en versterking van de tuinbouwfunctie in Greenports*. Belangrijke aandachtspunten hierbij zijn de ligging ten opzicht van de mainports, de fysieke bereikbaarheid en de herstructureringsopgave (waarbij ook de ruimtelijke inrichting een overweging is). In de uitvoering van het beleid ziet het rijk voor zichzelf vooral een stimulerende

¹ R. Bol, (LNV, DIH), M. Kool (LNV, DRZ), K. de Ruiter (LNV, DP) en in een later stadium A. van der Zande (D-G LNV). Verder is veel informatie verkregen van de begeleiders van dit onderzoek Emilie van Zijl (LNV/DP), Lucie Wassink (Platform Agrologistiek) en Willem Teerink (LNV/DRZ) en André Nieuwenhuijse (LNV/DL)

en faciliterende rol. Bij het beleidsmatig uitwerken en ruimtelijk verankeren hebben de provincies het voortouw².

Het manifest Strategische agenda Greenports Nederland van juni 2005 maakt duidelijk wie belangrijke spelers zijn in het krachtenveld rond de Greenports:

- Ondernemers en hun organisaties (veilingen, LTO glastuinbouw)
- Gemeenten en provincies
- Rijksoverheid (met LNV als coördinerend departement).

Deze partijen hebben niet alleen een gezamenlijk manifest ondertekend, ze komen elkaar ook tegen in verbanden als de Stuurgroep Innovatie en het Platform Agrologistiek. Ze delen de opvatting dat ondernemerschap en eigen verantwoordelijkheid van ondernemers centraal moeten staan, dat succes vraagt om samenspel en samenwerking en dat ook duurzaamheid en leefbaarheid randvoorwaarden zijn voor de toekomst van de Nederlandse glastuinbouw.

Bovendien heeft het kabinet de tuinbouw aangewezen als innovatief sleutelgebied met een stuwende functie voor de Nederlandse economie en samenleving. In dit verband is een Innovatie- en Kennisagenda Tuinbouwcluster 2020 opgesteld, waarbinnen ook aandacht is voor uitstraling en *design*.³

Het manifest van juni 2005 noemt als speerpunten waaraan gewerkt moet worden:

- stimuleren van kennis en innovatie (zowel op bedrijfs- als op sectorniveau)
- zorgen voor voldoende ruimte (met subthema's als schaalvergroting, herstructurering en uitbreiding van het beschikbare areaal)
- verbeteren van bereikbaarheid (met naast wegvervoer ook andere opties, terwijl PPS wordt overwogen om eea te realiseren)
- tegengaan van overbodige regeldruk
- een lobby binnen de EU (er gaat momenteel geen Europees geld naar de glastuinbouw).

De volgorde waarin deze speerpunten worden genoemd is geen rangorde. In ieder geval niet historisch, want het begon allemaal met de logistiek: de ministeries van V&W en LNV stelden al enkele jaren geleden in hun Visie Agrologistiek het belang van distributie en logistiek op één lijn met het belang van de eigenlijke productie.⁴

Eerder was op initiatief van de minister van LNV het Platform Agrologistiek opgericht. Het Platform bestaat uit bedrijfsleven, overheid (incl. het ministerie van V&W), kennisinstellingen en intermediaire organisaties op agrologistiek terrein. Het platform streeft ernaar om knelpunten en kansen in de agrologistiek op de politieke agenda te krijgen. Maar ook richt men zich op uitwisseling van informatie binnen het veld. Met het oog hierop zijn voorbeeldprojecten geselecteerd die via innovaties in de agrologistiek de vervoersstromen beter laten verlopen. Het bestaan van het Platform Agrologistiek maakt duidelijk, dat partijen elkaar ook al wisten te vinden voordat zij in 2005 hun manifest formuleerden. Bovendien draagt het Platform bij aan de concrete acties die nodig zijn om de doelen van het manifest te verwezenlijken.

Het begrip greenport: functies en achtergronden

Het begrip greenport geeft uiting van een gedeelde toekomstvisie en is tegelijk een instrument om voor die visie verdere steun te winnen. Dit doelgerichte karakter blijkt als we de activiteiten rond de Greenports vergelijken met een studie van enkele jaren terug naar perspectieven en dilemma's bij agroproductieparken⁵. In thematiek is er een duidelijke verwantschap. Ook in deze studie ging het om de vraag op welke manier activiteiten kunnen worden geclusterd om een productie mogelijk te maken die efficiënt is, voldoet aan technische milieueisen en kan rekenen op maatschappelijk draagvlak. Verschillende varianten werden ontworpen en besproken met belanghebbenden. Dat leidde tot conclusies die ook voor de Greenports relevant zijn. Het principe van een 'symbiose' tussen verschillende ondernemingen die hun emissies, transporten en

² Zie Nota Ruimte, paragraaf 2.2.5.5 en 3.4.6.1

³ Zie *Innovatie- en Kennisagenda Tuinbouwcluster 2020, Flowers & Food, Deel 1 Basisrapport* juli 2005

⁴ *Visie Agrologistiek, Clusteren, Verbinden, Regisseren*, september 2001

⁵ *Agroproductieparken: perspectieven en dilemma's*, Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster, oktober 2000

ruimtebehoefte beperken door clustering van activiteiten werd als kansrijk aanbevolen. Ook in 2000 werd er al op gewezen dat de economische potenties van een dergelijke aanpak alleen te realiseren zijn bij een zorgvuldige ruimtelijke inpassing en draagvlak bij de rest van de samenleving. De onderzoekers vragen aandacht voor

- imago (ivm mogelijk negatieve reacties van burgers)
- ruimtelijke inpasbaarheid en bestuurlijke haalbaarheid (ivm de noodzakelijke samenwerking tussen de verschillende bestuurslagen)
- mogelijke weerstanden bij ondernemers (ivm een vermeende aantasting van hun ondernemersvrijheid).⁶

De destijds ontwikkelde concepten hadden vooral het karakter van gedachte-experimenten. Hiermee vergeleken is er nu een veel steviger verankering in de realiteit.

Tot de voorgeschiedenis horen ook de Landbouwontwikkelingsgebieden (LOG's). Dit zijn locaties buiten de eigenlijke kerngebieden die als overloopgebied en uitwijkmogelijkheid voor ondernemers in te herstructureren gebieden zouden kunnen bijdragen aan de gewenste modernisering en schaalvergroting. Een recente beleidsevaluatie geeft een helder beeld van de ontwikkelingen en de resultaten.⁷ Gebleken is onder meer, dat de nagestreefde bundeling niet altijd makkelijk te realiseren is, maar de onderzoekers zijn wel van mening dat dit een essentieel onderdeel van het beleid blijft. Het gaat in dit verband om de nagestreefde bundeling *buiten* de kerngebieden van de Greenports, de bundeling in de verder weg gelegen satellieten die is bedoeld om een ongecontroleerde verbreiding van glas tegen te gaan.

Een van de inspiratiebronnen voor de clusterbenadering is de Amerikaanse econoom Michael Porter. Hij legt de nadruk op het belang van innovatie voor toename van de arbeidsproductiviteit en succes in de internationale concurrentie. Om blijvend te innoveren moeten producenten, toeleveranciers, afnemers en de overheid nauw met elkaar samenwerken. Volgens Porter lukt dat het best in clusters van bedrijven.⁸ Dat geldt niet alleen voor de tuinbouw. Vergelijkbare processen spelen bij de mode-industrie in het midden en noorden van Italië. De bedrijven daar versterken elkaar door de wereldwijde faam van textiel en schoenen '*made in Italy*'. Overigens is ook daar succes in de internationale concurrentie niet bij voorbaat gegarandeerd. In Italië speelt een discussie over een verschuiving van productie naar *design* die onze tuinbouwsector bekend zal voorkomen.⁹

De coördinerende rol van LNV

Vanuit de gedachte dat Nederland op een aantal agrarische terreinen zijn positie als marktleider moet behouden (gezien het belang van agrarische export voor de betalingsbalans), spelen de Greenports een rol in Nota Ruimte als deel van complexe ruimtelijke opgaven in de Noordvleugel Randstad, de Zuidvleugel Randstad, het Groene Hart en Zuidoost-Brabant. Omdat verschillende ministeries betrokken zijn, heeft de regering voor de uitvoering van deze nota op rijksniveau drie programmaministers en een programmastaatssecretaris benoemd. De verdeling is als volgt:

- Zuidvleugel Randstad: minister Dekker (VROM).
- Groene Hart: minister Veerman (LNV).
- Noordvleugel Randstad: minister Peijs (V&W).
- Brabantstad/Zuidoost-Brabant: staatssecretaris Van Gennip (EZ).

Deze taakverdeling geeft uitdrukking aan de gezamenlijke ('rijksbrede') verantwoordelijkheid voor de uitvoering en laat ook zien, dat de Greenports in elk van de vier gebieden vertegenwoordigd zijn en dat dus in principe de vier ministeries ieder minstens één Greenport in portefeuille hebben¹⁰. Het is aan LNV om hierin te coördineren en te zorgen dat er ook in de uitwerking van

⁶ *Agroproductieparken: perspectieven en dilemma's*, blz. 2

⁷ *Ruimtelijk beleid glastuinbouw*, NovioConsult/Van Spaendonk, 31 mei 2005

⁸ Zie onder meer *The Competitive Advantage of Nations*, Michael E. Porter New York, 1990.

⁹ The Economist, 23 februari 2006 'Italian textiles and China'

¹⁰ Greenport Venlo wordt beschouwd als onderdeel van Brabantstad/Zuidoost-Brabant

de Nota Ruimte voldoende aandacht is voor het onderwerp. De complexiteit van de opgave in de afzonderlijke gebieden brengt immers met zich mee, dat de Greenports niet automatisch in de schijnwerper staan. Zo zijn in 2006 belangrijke elementen uit het gebiedsgerichte programma voor de Noordvleugel Randstad:

- keuze voorkeurstracé voor de Planstudie Weg Schiphol-Almere;
- standpunt Zuidas (dok of dijk);
- groeiscenario Almere met ontsluiting;
- het al dan niet aanleggen van een IJmeerverbinding;
- een integrale structuurvisie voor de Zuiderzeelijn.

De mogelijke bijdrage vanuit de Nota Ruimte aan de onderdelen van het manifest moet in deze context worden gezien. Ook de kansen op extra financiering, bij voorbeeld vanuit het Fonds Economische Structuurversterking (FES, de 'aardgasbaten') worden door dit bredere verband bepaald. Vanuit de Nota Ruimte zal het rijk geen gedetailleerde bemoeienis hebben met de voortgang in de Greenports. Het Rijk wil dat lagere overheden op gebiedsniveau tot een integrale aanpak komen¹¹. Daarbij rekent LNV (DRZ) het tot zijn taak om te coördineren en te vermijden dat Greenports langs elkaar heenwerken. Een andere taak is het stimuleren en faciliteren van de uitwerking van het manifest.

Het lokale en regionale niveau

Gegeven de sturingsfilosofie van de huidige regering is invulling van het thema dat hier aan de orde is vooral een provinciale en lokale verantwoordelijkheid. Daar vindt de confrontatie plaats tussen idealen en praktische mogelijkheden. De tuinbouwgebieden zijn van oudsher sterk met de stedelijke omgeving verweven, maar voor de Greenports heeft de nabijheid van de stad ook negatieve effecten. Verstedelijking versterkt de vraag naar bouwlocaties, terwijl de tuinbouw niet dezelfde grondprijzen kan betalen als bij voorbeeld de woningbouw. Ook willen stedelingen buiten recreëren, maar tot dusver denken zij daarvoor eerder aan landschap met grazende koeien dan aan een kassengebied. Dat ligt niet alleen aan de recreanten. Er is nog nauwelijks geprobeerd om glastuinbouw voor het bredere publiek aantrekkelijk te maken.

Alle overheden zien het belang van tuinbouw voor de Nederlandse economie. Zij reserveren ruimte voor glas binnen streekplannen en bestemmingsplannen. Toch moet de tuinbouw in de randstad 'vechten voor iedere vierkante meter'. In die strijd is de sympathie van het stedelijke publiek belangrijk. De grote belangstelling voor de open dagen van de nieuwe tuinbouwlocatie Agriport A7 in november 2005 laat zien, dat geavanceerde tuinbouw een publiekstrekker kan zijn. Een deel van de ondernemers ziet, dat een goed ontwerp van de Greenports zou kunnen bijdragen aan publieke steun. Het belang van ruimtelijke kwaliteit is echter breder. De internationale positie van Nederland is gebaseerd op goede verbindingen maar ook op de kwaliteit van ons land voor bewoners en bezoekers. In de visie van Gerlach Cerfontaine, president-directeur van Schiphol, zijn er drie voorwaarden voor economische ontwikkeling in een regio: "één van die voorwaarden is verbindingen met economische centra. Ten tweede is het van belang dat je er kunt verblijven, werken, wonen, dat de cultuur aangenaam is en dat je er kunt leren. Tot slot moet je kenniswerkers vanuit het buitenland kunnen aantrekken." ¹² Cerfontaine staat hierin niet alleen. Het belang van een goed verzorgde architectuur en stedenbouw voor de internationale positie van ons land is van oudsher een thema in het architectuurbeleid van de rijksoverheid. De invloedrijke publicaties van Richard Florida over 'the creative class' en 'creative cities' zijn een verdere impuls voor deze gedachtegang. Florida, auteur van onder meer *The Rise of the creative Class*¹³, vestigt de aandacht op een nieuw aspect van de door Porter behandelde clustering. Volgens Florida is innovatie sterk verbonden met culturele factoren. Verschillen tussen steden en regio's op het vlak van economische dynamiek hangen volgens hem steeds meer samen met de vraag of er een aantrekkelijk (cultureel) klimaat is voor creatieve, innoverende mensen. Zo bezien loont het, om ook te investeren in ruimtelijke kwaliteit. De gemeente

¹¹ Ook op dat niveau hebben de Greenports niet het alleenrecht. Hoe belangrijk de glastuinbouw voor de betreffende gebieden ook is, er zijn altijd concurrerende claims op aandacht, geld en ruimte. Naast de wens tot versterking van de economie is er steeds ook een groeiende behoefte aan ruimte voor recreatie en voor woningbouw (al is het maar voor de 'eigen bevolking').

¹² Interview tijdens het televisieprogramma Buitenhof van 13 november 2005.

¹³ *The Rise of the creative Class*, Richard Florida, New York, 2002

Westland illustreert met haar Visie Greenport Westland 2020 dat voor dergelijke ideeën op het lokale niveau aanknopingspunten bestaan.

Opgaven en opdrachtgevers

Overheden en bedrijven staan voor een ruimtelijke uitdaging die vraagt om nieuwe oplossingen van hoge architectonische kwaliteit. Daarbij speelt ook de verwachting een rol, dat ruimtelijk ontwerp kan helpen om een breder publiek voor de tuinbouwsector te interesseren.¹⁴

Bij een architectonische opgave horen opdrachtgevers. Wie zijn dat bij de Greenports? Wie kunnen aan ontwerpers de opdracht geven om voor de glastuinbouw een aantrekkelijk landschap te maken? Om die vraag te beantwoorden zijn drie ruimtelijke niveaus te onderscheiden. Het meest concreet is de ontwerpogave bij individuele bedrijven, maar ook bedrijventerreinen en regionale planvorming vragen om inbreng van ontwerpers. De opdrachtgevers in de verschillende eenheden zijn niet identiek, zoals dit schematische overzicht laat zien:

Niveau	Opdrachtgever
Kavel	<i>Individuele ondernemer of combinatie van ondernemers</i>
Bedrijventerrein	<i>Gemeente, projectontwikkelaar</i>
Gebied	<i>Provincie, gemeente, samenwerkingsverband (PPS)</i>

De werkelijkheid is ingewikkelder, want een individuele onderneming kan trekker zijn bij een groter terrein (Hiemstra BV in Agriport A7) en gebiedsontwikkeling kan kwaliteitsimpulsen krijgen vanuit plannen voor een deelgebied (Zuidplaspolder). Duidelijk is echter wel, dat naarmate de afstand tot het kavelniveau toeneemt, het opdrachtgeverschap abstracter wordt. Toch is juist in de regio een sterk opdrachtgeverschap wenselijk, omdat het Greenport concept bij uitstek op die schaal moet worden gerealiseerd. De ruimtelijke kwaliteit van het grotere gebied wordt natuurlijk mee bepaald door de kwaliteit op de andere niveaus, maar oplossingen op gebiedsniveau zijn essentieel. Denk aan de afstemming tussen wonen, werken en recreatie, en aan efficiënte vormen van water- en milieubeheer of de versterking van gebiedsidentiteit.

Bij inrichting van tuinbouwgebieden lijkt er sprake van een slingerbeweging. Aanvankelijk waren initiatieven van ondernemers beeldbepalend. Dat was sturing door de markt in traditionele zin. Vervolgens werd de ruimtelijke ordening ingezet als instrument om het particuliere initiatief maatschappelijke kaders mee te geven: de toelatingsplanologie. In de huidige ontwikkelingsplanologie zijn marktpartijen weer aan zet. Maar dat betekent niet dat we terug zijn bij af. Er wordt nu bewuster nagedacht over een ruimtelijk kader voor grotere gebieden en over mogelijkheden om daar te komen tot een optimale menging van functies.

Er is echter een duidelijk onderscheid tussen ontwikkeling van nieuwe gebieden en herontwikkeling van bestaande. Herontwikkeling is altijd de lastiger opgave, van oudsher ook de opgave waar veel financiële en organisatorische inzet van de overheid wordt verwacht. Dat geldt voor tuinbouwlocaties net zo goed als voor woonwijken en industrieterreinen. Binnen de onderzochte Greenports staat Westland in het teken van herontwikkeling, terwijl het bij Zuidplaspolder en Klavertje 4 om nieuwe locaties gaat.

Ontwikkeling van nieuwe glaslocaties is vergelijkbaar met aanleg van een bedrijventerrein. Een overheid en/of een projectontwikkelaar neemt het initiatief om een terrein in te richten waar verschillende ondernemers zich kunnen vestigen. Het is vaak niet bekend wie deze ondernemers zullen zijn en er is op het terrein niet of nauwelijks plaats voor andere functies. Het terrein wordt primair benaderd vanuit de bijdrage aan de plaatselijke economie en werkgelegenheid, maar dat is goed te combineren met aandacht voor landschappelijke inpassing en spelregels voor de bebouwing (bv in de vorm van een beeldkwaliteitplan). Het initiatief tot dergelijke kwaliteitszorg komt meestal van de overheid. Bij Agriport A7 was dat de provincie Noord-Holland. In dat geval werd het bedrijfsleven (Hiemstra BV) in een vroeg stadium betrokken bij het formuleren van het kwaliteitsbeleid. De Greenport gedachte komt echter niet volledig tot zijn recht, als de opgave wordt benaderd vanuit het individuele bedrijventerrein. Dan ontbreekt meestal de samenhang

¹⁴ Ruimtelijke kwaliteit is te ervaren in de directe omgeving. Daar is ook draagvlak voor bouwplannen nodig. Via *design* van roerende zaken (beeldmerk, verpakkingen etc) wordt een veel breder publiek bereikt, maar dat is minder relevant voor de plaats van productie.

tussen bedrijvigheid en andere functies.

Bij Zuidplaspolder en vooral Venlo is de aanpak gericht op een grotere schaal. Het gaat niet alleen om afzonderlijke glaslocaties, maar om de samenhang tussen rood, groen, blauw en infra in een groter gebied. Ook in Westland gaat het om een groter gebied. Hier wil de gemeente de historisch gegroeide en naar huidige maatstaven inefficiënte verkaveling moderniseren, vergroten en beter ontsluiten. Net als bij de nieuwe locaties is er aandacht voor logistiek en voor de verhouding met de diverse andere functies (wonen, recreatie, waterberging). In theorie is hier eerst de gemeente aan zet om de nieuwe verkaveling te realiseren, waarna ondernemers gaan invullen. In de praktijk zijn er gelijktijdig ook initiatieven tot herverkaveling door bedrijven. Bij gebiedsontwikkeling in het kader van de Greenport gedachte is de vraag, aan welke eisen het gebied moet voldoen, om bloei van de tuinbouw ook op termijn veilig te stellen. Aangegeven is al, dat volgens de econoom Porter het succes van de tuinbouwsector gebaseerd is op clustering van productiebedrijven, kennisinstellingen, zakelijke dienstverleners en vervoerders. Op het niveau van een afzonderlijk bedrijventerrein leidt clustering er toe, dat ondernemers bij voorbeeld gezamenlijk diensten en energie kunnen inkopen. In de tuinbouwsector speelt hetzelfde principe op een schaal die de grenzen van een bedrijventerrein overschrijdt. Ondernemers uit verschillende delen van de bedrijfskolom kunnen elkaar op regionale schaal versterken en dezelfde infrastructuur gebruiken. Het gaat niet uitsluitend om zakelijke overwegingen. Ondernemers moeten zich ook in sociaal en cultureel opzicht thuis kunnen voelen. Volgens Richard Florida vraagt een vooraanstaande positie in het internationale bedrijfsleven om een leefklimaat dat voor toptalenten aantrekkelijk is.¹⁵

Hoewel de Greenport gedachte stoelt op economische theorie, is de stand van de wetenschap is niet zover, dat cijfermatige richtlijnen te geven zijn. Zo weten we niet, wat de wenselijke omvang is van het glasareaal binnen een Greenport. Ook de mate waarin (bulk)productie binnen de Greenport zou moeten plaatsvinden of juist naar buiten worden verplaatst is niet te bepalen. Toch helpt het Greenport begrip om een lijn naar de toekomst uit te zetten en om partijen bij elkaar te brengen. Gezien de omvang van het gebied is duidelijk, dat het opdrachtgeverschap bij meer partijen zal berusten. Zij zullen de krachten bundelen binnen één organisatie of manieren vinden om initiatieven af te stemmen.

De mogelijke inbreng van ontwerpers in de Greenports is sterk afhankelijk van de organisatie van het opdrachtgeverschap. Naast de traditionele rolverdeling waarin een individuele ondernemer of een overheid als opdrachtgever optreedt, vraagt de Greenport om een nieuwe aanpak. In samenhang met verschillen in opdrachtgeverschap heeft ieder niveau zijn eigen kansen en valkuilen. Dat is als volgt in beeld te brengen.

Niveau	Sterk / kans	Zwak / gevaar
Kavel	<i>Duidelijke regie, directe relatie investeringen / opbrengsten¹⁶</i>	<i>Klein effect op de gehele Greenport, kwaliteit als incident</i>
Bedrijventerrein	<i>Spelregels voor bouw door nieuwkomers, beheerafspraken, collectieve aanpak, verbetering logistiek</i>	<i>Tendeert naar monocultuur, combinatie met niet-bedrijfsfuncties lastig (in exploitatie en beheer)</i>
Gebied	<i>Hét Greenport niveau, waarbinnen alle elementen hun plek moeten krijgen.</i>	<i>Regie lastig, evenals relatie kosten / baten en relatie publiek / privaat, geen duidelijke opdrachtgever, concurrentie met andere doelstellingen en sectoren</i>

¹⁵ Vgl noot 13.

¹⁶ Een investering in toekomstwaarde kan voor de ondernemer het karakter hebben van een pensioenvoorziening.

De recente vorming van de gemeente Westland heeft een einde gemaakt aan bestuurlijke versnippering. Zo ontstond een duidelijke regie over een groter gebied. Bovendien leidde dit tot financiële armslag waarmee de gemeente een eigen team van ontwerpers in dienst kon nemen. Via dit team benadert de gemeente de opgave niet alleen vanuit functionele eisen van de glastuinbouw, maar ook vanuit cultuurhistorische waarden en de wens om de aantrekkelijkheid van het gebied voor recreanten te vergroten. Maar ook Westland is afhankelijk van andere overheden om de ambities als Greenport waar te maken. En elders is het nog complexer. Het structuurplan Zuidplas wordt gemaakt door de gemeenten Zevenhuizen-Moerkapelle, Nieuwerkerk aan den IJssel, Moordrecht, Gouda en Waddinxveen in samenwerking met provincie Zuid-Holland, gemeente Rotterdam en Hoogheemraadschap van Schieland en de Krimpenerwaard. Met het oog op planvorming voor Klavertje 4 ondertekenden onlangs Venlo, Horst, Sevenum en Maasbree een intentieverklaring, waarbij ook de Provincie Limburg een belangrijke rol speelt. Duidelijk is, dat de meer complexe situaties gelden voor het gebiedsniveau. In dergelijke gebieden probeert men te komen tot nieuwe vormen van ruimtelijke ordening ('ontwikkelingsplanologie') op basis van publiek – private samenwerking. Dit is een nieuw fenomeen, waarbij de partners niet kunnen koersen op vertrouwde procedures. Ook de manier waarop een gezamenlijke onderneming het best kan worden opgezet ligt nog niet vast. Maar uiteindelijk moet er een organisatie zijn die kan optreden als de opdrachtgever voor het gebiedsontwerp en de verdere uitwerking.¹⁷

Als materiele basis van de gebiedsontwikkeling is het grondeigendom belangrijk. Om de kosten beheersbaar te houden en om opbrengsten voor publieke functies veilig te stellen, is van belang dat overheden grondposities hebben. Traditioneel wordt in dergelijke situaties de Wet Voorkeursrecht Gemeenten ingezet. Verder is er in Zuid-Holland en Limburg sprake van provinciale grondbanken. Waar de Greenport de gemeentegrenzen overschrijdt is het zaak om de verhouding tussen overheden goed te regelen. Anders wordt het lastig om de samenwerking met de markt gestalte te geven. Omdat wethouders de laatste jaren steeds korter in functie zijn, is steun van zittende bestuurders niet voldoende. Het is nodig binnen de lokale politiek bij een zo breed mogelijk spectrum van stromingen draagvlak voor de gebiedsontwikkeling te scheppen.

Naast grondposities en politieke steun zijn kapitaal en expertise belangrijke bouwstenen voor de planontwikkeling op gebiedsniveau. Ook is het zaak, dat de planontwikkeling naadloos aansluit bij de behoeften van ondernemers. Negatieve ervaringen bij een deel van de LOG's worden in verband gebracht met een *top down* benadering, waarin het perspectief van de beoogde afnemers van bedrijfskavels niet voldoende doorklonk. Met meer inbreng van private partijen zou dit kunnen verbeteren, waarbij het zowel kan gaan om eindgebruikers (die zich op de locatie willen vestigen) als projectontwikkelaars (die locaties ontwikkelen voor andere gebruikers).

Het heden: de stand van innovatie en inspiratie

Ondernemers en bestuurders hebben niet alleen oog voor cijfers. In de planvorming rond de Greenports is ruimtelijke kwaliteit wel degelijk een aandachtspunt voor zowel provincies, gemeenten als bedrijfsleven. Zo is de verwachting van kwaliteitswinst een belangrijk argument om in de regio Venlo plannen voor individuele bedrijfslocaties (Siberië, Californië, Trade Port Noord, ZON) samen te voegen. Het geheel is veel meer dan de som van de delen, want bij de samenvoeging groeit het plangebied tot circa 800 hectare, ongeveer het dubbele van de gezamenlijke oppervlakte van de bedrijventerreinen. Dit biedt de ruimte om via groene en blauwe elementen een betere presentatie van het gebied mogelijk te maken. Omdat ook woningbouw wordt toegevoegd, ontstaan opbrengsten die nodig zijn voor niet rendabele plandelen. De historisch gegroeide situatie in het Westland laat echter zien, dat menging van functies niet in alle gevallen goed werkt. Het ruimtelijke beleid van de gemeente is juist gericht op het verbeteren van kwaliteit door een vorm van 'ontmenging'. Toch gaat het ook daar om een ontwerp dat voorziet in de behoeften op het gebied van recreatie, waterberging en wonen, naast die van bedrijfshuisvesting. Zo moet in ieder geval op gebiedsniveau een manier worden gevonden verschillende functies te combineren. Ook op de lagere schaalniveaus van bedrijventerrein en

¹⁷ Het PPS bureau bij DLG kan hierover nog worden geconsulteerd.

kavel is meervoudig ruimtegebruik een terugkerend thema. Maar zoals het voorbeeld van Agriport A7 laat zien, gaat het op dat niveau vooral om de kwantitatieve winst die te behalen is door het productieproces op één bedrijventerrein te clusteren. Als een potgrondleverancier, een plantenkwekerij, groentetelers en verwerkende industrie op hetzelfde terrein zijn gevestigd, daalt het aantal transportkilometers en daarmee de kostprijs¹⁸. Het kwalitatieve aspect, de landschappelijke inspanning, is in dit geval door de provincie op de agenda geplaatst.

Bij provincies en gemeenten komt het kwalitatieve aspect naar voren vanuit de opgave om naast de tuinbouw ook andere vormen van ruimtegebruik hun plaats te geven. Een voorhoede van innoverende ondernemers ziet dat kwaliteit kan bijdragen aan een positieve beeldvorming en uitstraling. In dit klimaat is de laatste jaren al veel bedacht en ontworpen, om een indruk te geven:

Niveau	Voorbeeld	Innovaties
Kavel	<i>Drijvende kas, Glaskasteel</i>	<i>Combinatie kas met waterberging; meer functies binnen één complex van kassen en andere bedrijfsruimten;</i>
Bedrijventerrein	<i>Agriport A7, Californië en Siberië, Zuidplaspolder</i>	<i>Samenbrengen bedrijfsketen op één terrein; landschappelijke inpassing met aandacht voor cultuurhistorie; Integraal ontwerp woningen / kassen / wegenstructuur; verbetering van presentatie door aan de randen van de kassen kantoren of woningen te situeren;</i>
Gebied	<i>Westland, Klavertje 4</i>	<i>Afstemming tussen verschillende bedrijventerreinen, (inclusief logistieke) en productielocaties; combinaties met recreatie, woningbouw en waterberging; modernisering kavelstructuur en ontsluiting; scheiden en opnieuw mengen van functies.</i>

¹⁸ Zie www.agriporta7.nl

Conclusie: de basis voor het vervolg

Het begrip Greenport verwijst naar bestaande eigenschappen van de Nederlandse tuinbouwclusters. Het gaat niet alleen om concentraties van productiebedrijven. Logistieke mogelijkheden, netwerkvorming en de symbiose met andere bedrijfstakken zijn minstens even belangrijk. Het begrip verwijst verder naar een gewenst toekomstbeeld. Ontwerpers kunnen helpen om dat beeld te verduidelijken en om te laten zien hoe ruimtelijke kwaliteit kan bijdragen aan het succes van de tuinbouwsector. Dit vraagt om een nauwe samenwerking tussen ontwerpers en opdrachtgevers.

In de huidige ontwikkelingsplanologie buigen overheden en marktpartijen zich over een ruimtelijk kader voor grotere gebieden en over mogelijkheden om daar te komen tot een optimale menging van functies. Grondeigendom is hiervoor een belangrijke materiele basis. Als overheden grondposities hebben helpt dat om de kosten beheersbaar te houden en om opbrengsten voor publieke functies veilig te stellen. Bestuurders en ondernemers werken samen, maar er kan ook spanning bestaan tussen publieke en private belangen. Dit is een belangrijk achtergrondgegeven voor de samenwerking tussen opdrachtgevers en ontwerpers.

Al vertegenwoordigen Greenports een nationaal belang, de ruimtelijke en kwalitatieve uitwerking is een zaak van provincies, gemeenten en ondernemers. Het rijk heeft vooral een stimulerende, coördinerende en informerende rol. Vastgesteld is, dat provincies, gemeenten en ondernemers willen werken aan ruimtelijke kwaliteit en dat men belangstelling heeft voor ontwerpdeliers om het kwaliteitsbegrip nader inhoud te geven.

Het vervolg: ontwerpdeliers en

Het Actieprogramma Ruimte en Cultuur kondigt aan, dat LNV ontwerpdeliers zal inzetten ten behoeve van de Greenports. Dit voornemen kan nu verder worden ingevuld. Maar andere acties kunnen een goede aanvulling zijn. Daarom komen we tot de volgende schets van het mogelijke vervolg.

Ontwerpdeliers

Ontwerpinspanningen waren tot dusver vooral gericht op subeenheden van de Greenports. Zo bezien is de behoefte het grootst aan **ontwerpdeliers voor het regionale niveau**. Naar verwachting bestaat hiervoor in het bijzonder in Limburg ook draagvlak, maar een kanttekening is wel, dat het opdrachtgeverschap op dit niveau het minst is uitgekristalliseerd.

Binnen Zuid-Holland is het een optie, om **ontwerpdeliers voor deelgebieden** binnen de gemeente Westland te organiseren. De periode voordat 'de deken van glas' over het gebied werd gelegd kan een inspirerend thema voor toekomstverkenningen vormen. In de zeventiende eeuw waren er in Westland vorstelijke landgoederen waar de internationale elite werd ontvangen. De herinnering hieraan kan Westland een impuls geven om ook functionele problemen op te lossen.

Ontwerpwedstrijd

Een ontwerp*delier* maakt het mogelijk om met een geselecteerde groep ontwerpers in een kort tijdsbestek nieuwe ideeën te ontwikkelen. Er is echter geen procedure om de kwaliteit van die ideeën te beoordelen. Dat is anders wanneer gebruik wordt gemaakt van een *ontwerpwedstrijd*. Een wedstrijd is een methode voor het aanwijzen van het beste ontwerp en/of de beste ontwerper voor een specifieke opgave. Ontwerpwedstrijden zijn er in de vorm van een prijsvraag of een meervoudige opdracht. Bij een *prijsvraag* betalen ontwerpers hun eigen onkosten. Door deelname leveren zij een bijdrage aan de inhoudelijke ontwikkeling van het vak en maken zij kans op een prijs. De prijs kan zijn dat het ontwerp wordt uitgevoerd, maar een prijsvraag is niet persé op uitvoering gericht; de prijs kan ook bestaan uit een geldbedrag en publiciteit. Aan een open prijsvraag kan iedereen deelnemen die aan de gestelde criteria voldoet (bij voorbeeld: iedereen die ingeschreven is in het architectenregister). Bij een gesloten prijsvraag wordt een beperkt aantal ontwerpers uitgenodigd een ontwerp in te zenden.

Net als de prijsvraag, is de *meervoudige (studie)opdracht* een hulpmiddel voor de opdrachtgever om te kunnen kiezen tussen ontwerpers en/of ontwerpen. Bij de meervoudige opdracht betaalt de uitschrijver verschillende ontwerpers voor een gelijklopende opdracht een gelijk honorarium. In principe is een meervoudige opdracht gericht op een realiseerbaar ontwerp. Bij zowel de prijsvraag als de meervoudige opdracht wordt vooraf vastgelegd hoe en door wie de ontwerpen worden beoordeeld.

Voor complexe ontwerpogaven kan een *samengestelde wedstrijd* worden gebruikt. Door eerst een openbare ideeënprijsvraag uit te schrijven, kan de opdrachtgever een beter uitgangspunt krijgen voor een besloten prijsvraag of meervoudige opdracht. Voor alle ontwerpwedstrijden geldt namelijk dat de kwaliteit van het resultaat sterk wordt beïnvloed door de kwaliteit van de gestelde vraag.

Wanneer rond de Greenports naast ontwerpateliers ook een ontwerpwedstrijd wordt georganiseerd, lijkt een *openbare ideeënprijsvraag* een goede optie. Voor niet-vakgenoten zal het onderscheid tussen een ontwerpatelier en een meervoudige opdracht mogelijk te subtiel zijn. Bovendien is de openbare ideeënprijsvraag een middel om ook minder bekende ontwerpers de kans te geven zich te presenteren.

De beide opties van ontwerpwedstrijd en ontwerpatelier kunnen met elkaar in verband worden gebracht. De organisatie van ontwerpateliers leidt immers tot de vraag welke ontwerpers daarvoor moeten worden uitgenodigd. Een openbare ideeënprijsvraag kan worden gebruikt als middel om de ontwerpers te selecteren die bij de ateliers worden ingeschakeld.

Realiseren van nieuwe / innovatieve ontwerpen

Ontwerpen is geen doel op zich, het gaat om verbeteringen in de praktijk. Realisatie kan bovendien bijdragen aan verder enthousiasme, want: "zien is geloven". Op het middenniveau tussen kavel en regio zijn voor de Zuidplaspolder interessante ontwerpen gemaakt die nog niet zijn verwezenlijkt. Het is een zaak van de opdrachtgevers in dat gebied om de gemaakte ontwerpen verder te laten uitwerken en tot uitvoering te brengen. Maar voor de voortgang op het hogere schaalniveau is het belangrijk om zicht te houden op de voortgang binnen deelgebieden. Immers, projecten op dit middenniveau zijn belangrijke bouwstenen voor de Greenport als geheel. Het ligt daarom voor de hand, dat LNV (en de andere ondertekenaars van het Greenport manifest) middelen uittrekken voor publiciteit over vernieuwende ontwerpen en gerealiseerde projecten.

Presentatie van vernieuwende ontwerpen en gerealiseerde projecten

De Greenport Nederland staat sterker als ook een breder publiek zich verbonden kan voelen met ontwikkeling van de sector. Voorwaarde is, dat men kennis kan nemen van gerealiseerde vernieuwingen en toekomstplannen. Dergelijke kennisoverdracht kan een belangrijk element vormen binnen de Kwaliteitsagenda Landschap. Publicaties voor een breder publiek zijn belangrijk voor betrokkenheid en draagvlak. De vakwereld moet op de hoogte blijven voor enthousiasme bij initiatiefnemers en om te voorkomen dat wielen opnieuw worden uitgevonden.

Advies: uitgangspunten voor het vervolg

Ga uit van de samenwerking tussen opdrachtgevers ontwerpers

Een daadwerkelijke inbreng van ontwerpers in de Greenports is sterk afhankelijk hun relatie met opdrachtgevers. Tenzij men wil volstaan met theoretische oplossingen, is het zaak om ontwerpers een realistische opgave mee te geven en liefst ook om hen in contact te brengen met opdrachtgevers van vlees en bloed.

Als de opgave wordt benaderd vanuit het individuele bedrijf of bedrijventerrein ontbreekt meestal de samenhang tussen bedrijvigheid en andere functies. Om recht te doen aan de clusterbenadering van het Greenport concept, moet de ontwerpogave (mede) in regionale termen worden gesteld.

Echter, juist in de regio een sterk opdrachtgeverschap niet vanzelfsprekend. Het is essentieel om in de voorbereiding van de ontwerpateliers zorgvuldig na te gaan, bij wie het opdrachtgeverschap zal berusten. Veranker het ontwerpatelier bij bestuurders (liefst met inbegrip van de minister van LNV) en ondernemers.

Bouw voort op het draagvlak bij overheden en marktpartijen

Gegeven het geconstateerde draagvlak kan vervolgens worden gekozen voor twee richtingen:

- 1) verder met meer locaties, maar dan minder intensief ('schot hagel')
- 2) verder met minder locaties en meer diepgang.

Waar betrekkelijk weinig middelen beschikbaar zijn, is het raadzaam die niet te versnipperen maar juist geconcentreerd in te zetten. Dat leidt tot een keus voor de tweede optie.

Vervolgens is de vraag, welke partners dan worden geselecteerd

- 1) de kopgroep die al dicht bij de finish is
- 2) de achtervolgers die meer moeite hebben om tempo te maken.

Als de kopgroep inderdaad op korte termijn het doel bereikt, leidt een keus voor de tweede optie tot een grotere oogst aan geslaagde projecten. Maar succes is nooit verzekerd. Het is daarom belangrijk om ook initiatieven te steunen die het meest kansrijk lijken. Al is het maar symbolisch.

Ontwerpwedstrijden kunnen een effectief middel zijn om draagvlak bij opdrachtgevers een steviger fundament te geven. Zeker wanneer het gaat om samenwerkingsprojecten. De voorbereiding van de wedstrijd vraagt namelijk om zo precies mogelijke uitspraken over de opgave die aan de ontwerpers wordt voorgelegd. Dat is het moment waarop opdrachtgevers zich expliciet verbinden aan de oplossing van een probleem.

Bouw voort op ontwikkelde ideeën

Er is niet alleen behoefte aan *nieuw* ontwerp. Er zijn de laatste jaren al veel ideeën ontwikkeld die kunnen dienen als bouwsteen en inspiratiebron. Om dat mogelijk te maken moet er een bundeling en presentatie komen die de diverse doelgroepen ook daadwerkelijk bereikt. Daarbij speelt meer dan pure kennisoverdracht. Publiciteit voor goede ontwerpen en voor opdrachtgevers die het goede voorbeeld geven past in een stimulerend cultureel klimaat, een klimaat waarin samenwerking tussen opdrachtgevers en ontwerpers de vanzelfsprekende basis wordt voor het aanpakken van ruimtelijke vraagstukken.

Bijlage: contactpersonen/informanten

Begeleidingscommissie	Emilie van Zijl, Lucie Wassink, Willem Teerink, André Nieuwenhuijse		
MinLNV	André van der Zande, Roel Bol, Kees de Ruiter en Maarten Kool		
MinLNV	Marieke Sanders		Kwaliteitsagenda
Provincie Zuid-Holland	Arjan vd Lindeloof	Landschapsarchitect Bureau Planologisch Strategische Visievorming	Westland
Provincie Zuid-Holland	Walter de Vries	Landschapsarchitect Bureau Planologisch Strategische Visievorming	Zuidplaspolder
Provincie Zuid-Holland	Petrus Postma	Regiocoördinator Glastuinbouw (Directie Groen, Water en Milieu)	Zuidplaspolder
Provincie Limburg	Rob van Vugt	Afdeling Ruimtelijke Ontwikkeling	Regio Venlo
Provincie Limburg	Ton Mineur	Afdeling Ruimtelijke Ontwikkeling	Regio Venlo
Gemeente Westland	Geert Reitsma	Stedenbouwkundige van de afdeling Ruimte, Bouwen en Milieu	Westland
Gemeente Venlo	Carel Prins	Bureau grondzaken en projecten	Regio Venlo
Stuurgroep Glastuinbouw Zuidplaspolder	Richard Mentink	Secretaris	Zuidplaspolder
Glaskracht Nederland	Leonie Claessen	Ruimtelijke Ordening	Greenport Nederland
AVAG	Harm Maters	Voorzitter	Toeleveranciers Glastuinbouw
Hiemstra BV	Jack Kranenburg	Projectleider	Agriport A7
Grontmij	Durk de Vries	Landschapsarchitect	Agriport A7 /Grootslag